

Juan Daniel Fullaondo y el papel de la crítica

Carles Martí

Juan Daniel Fullaondo i el paper de la crítica

Juan Daniel Fullaondo (Bilbao 1936-Madrid 1994) fou un arquitecte, un crític i un agitador cultural que va actuar simultàniament en aquests tres nivells amb la mateixa energia i dedicació. La barreja explosiva d'aquestes tres activitats atorga a la seva personalitat una pulsació especial, intensa i arítmica, que el col·loca, en certa manera, en un territori sempre perillós i relliscós que fa que ens mantinguem atents a les seves evolucions, atrets pel risc que percebem que corre a cada pas. En lloc d'apostar sempre pels valors segurs, Fullaondo s'arrisca en la defensa o el rebuig d'obres i d'enfocaments que apareixen en el mateix moment en què ell n'opina, quan la crítica canònica i influent encara no ha emès un veredict que condicioni l'opinió sobre els temes tractats.

Fullaondo fa la seva tasca crítica a cop calent. Podríem dir que es llança a la piscina quan encara l'estan omplint. Aquesta manera d'obrar pot ser qualificada d'imprudent, però llavors cal convenir que els crítics prudents difícilment poden arribar a ser independents. I aquesta independència de criteri és la virtut més declaradament exhibida per Fullaondo als seus escrits, encara que sigui a costa d'altres qualitats importants com ara la ponderació o la prudència.

Per desenvolupar una crítica independent cal disposar d'un mitjà de difusió adient. Juan Daniel Fullaondo en disposà durant un breu període. Entre el 1966 i el 1974 va editar la revista mensual *Nueva Forma*, un producte artesà que ell mateix redactava i componia, només amb l'ajut esporàdic d'un grup d'amics, entre els quals podem destacar Santiago Amón per la seva fidelitat al projecte. *Nueva Forma* era, com el seu autor, una *rara avis* en el panorama espanyol de l'època. Transmetia i encomanava una curiositat desbordant, típica de qui s'ha vist confinat durant molt de temps entre quatre parets. S'hi comentaven les coses importants que anaven passant en el panorama internacional i el reflex que arribaven a tenir en el restringit món de l'arquitectura espanyola. Aquest aire d'obertura, que constituïa per ell mateix una declaració de principis, va convertir *Nueva Forma* en una peça clau de l'intent per superar el provincianisme que tenallava la cultura espanyola de l'època en tots els fronts.

Juan Daniel Fullaondo and the role of criticism

Juan Daniel Fullaondo (Bilbao 1936 – Madrid 1994) was an architect, critic and cultural agitator who acted simultaneously on all three levels with equal energy and dedication. The explosive mixture of the three activities imbued his personality with a special drive, both intense and quirky, which placed him, to a certain extent, in an ever-dangerous and slippery territory that made us alert to his development, attracted by the risk we perceive that he ran with every step. Rather than always hedging his bets on safe values, Fullaondo risked himself in the defence or rejection of works and focuses that were emerging at the time he gave his opinion, when canonical and influential critics had not yet issued a verdict that conditioned the opinion on the issues tackled.

Fullaondo's critical work was produced in the heat of the moment. We could say he dived into the pool while it was still being filled. This way of acting could be classed as rash, but then one must agree that careful critics will always find it difficult to be independent. And this independence of criteria, is the virtue most obviously exhibited by Fullaondo in his texts, even at the cost of other important qualities such as deliberation or caution.

To develop a body of independent criticism it is important to have a suitable medium for its dissemination. Juan Daniel Fullaondo had one for a short time. Between 1966 and 1974 he edited the monthly magazine *Nueva Forma*: a handcrafted product that he himself wrote and composed, supported only by the sporadic help of a group of friends, among whom it is worth highlighting Santiago Amón for his loyalty to the project. *Nueva Forma* was, like its author, a *rara avis* on the Spanish scene at that time. It irradiated and transmitted an overwhelming curiosity, typical of someone who has been confined within four walls for a long time. It talked about important things that happened on the international scene and the reflection that these were achieving in the restricted world of Spanish architecture. This air of openness, which in itself stood as a statement of principles, made *Nueva Forma* a key part of the attempt to overcome the provincialism that held the Spanish culture of that time in its grip on every front.

Juan Daniel Fullaondo (Bilbao 1936-Madrid 1994) fue un arquitecto, un crítico y un agitador cultural que actuó simultáneamente en esos tres niveles con la misma energía y dedicación. La explosiva mezcla de esas tres actividades otorga a su personalidad una especial pulsación, intensa y arítmica, que lo coloca, en cierta medida, en un territorio siempre peligroso y resbaladizo que hace que nos mantengamos atentos a sus evoluciones, atraídos por el riesgo que percibimos que corre a cada paso. En vez de apostar siempre por los valores seguros, Fullaondo se arriesga en la defensa o el rechazo de obras y enfoques que están emergiendo en el momento en que él opina sobre ellos, cuando la crítica canónica e influyente no ha emitido aún un veredicto que condicione la opinión sobre los temas tratados.

La labor crítica de Fullaondo está hecha en caliente. Podríamos decir que se tira a la piscina cuando aún están poniendo el agua. Este modo de obrar puede ser calificado de imprudente, pero entonces hay que convenir que los críticos prudentes difícilmente podrán llegar a ser independientes. Y esta independencia de criterio es la virtud más declaradamente exhibida por Fullaondo en sus escritos, aunque sea a costa de otras cualidades importantes como la ponderación o la prudencia.

Para desarrollar una crítica independiente hay que disponer de un medio de difusión adecuado. Juan Daniel Fullaondo dispuso de él durante un breve periodo. Entre 1966 y 1974 editó la revista mensual *Nueva Forma*: un producto artesanal que él mismo redactaba y componía, tan sólo respaldado por la ayuda esporádica de un grupo de amigos, entre quienes cabe destacar a Santiago Amón por su fidelidad al proyecto. *Nueva Forma* era, como su autor, una *rara avis* en el panorama español de la época. Transmitía y contagiaba una curiosidad desbordante, típica de quien se ha visto largo tiempo confinado entre cuatro paredes. En ella se hablaba de las cosas importantes que iban sucediendo en el panorama internacional y del reflejo que éstas alcanzaban a tener en el restringido mundo de la arquitectura española. Este aire de apertura, que constituía por sí solo una declaración de principios, convirtió a *Nueva Forma* en pieza clave del intento de superar el provincianismo que atenazaba en todos sus frentes a la cultura española de esa época.

A més, però, la revista, coherent amb el seu nom, va forjar una mena de trama de connexions entre artistes de disciplines diverses i va aplegar virtualment persones que treballaven en direccions múltiples. Per més que aquest sentiment d'acció unitària no existís tant en la realitat com al cap del mateix Fullaondo, no hi ha dubte que *Nueva Forma* va contribuir a establir una sèrie de vincles entre diversos episodis artístics que, vistos aïlladament, podien semblar insignificants, però que, enquadrats en una estratègia comuna, adquirien una relativa importància i establien nous criteris de valoració per jutjar críticament les diverses i heterogènies propostes arquitectòniques que se succeïen sense aturador a les pàgines de les principals publicacions internacionals.

Nueva Forma, en un afany per ser el portaveu local de les neoavantguardes que van proliferar durant els anys seixanta del segle XX, es presentava amb un grafisme cridaner i extravagant, replet de rètols hipertrofiats i de filetejats decoratius, que ben poc ajudaven a la lectura dels textos. Així, en el seu context original, les elaborades reflexions de Fullaondo quedaven atrapades en l'embull gràfic que ell mateix havia ordit, tot interposant entre el text i els seus lectors potencials un obstacle afegit a la dificultat que ja presentava per sí mateixa la seva escriptura eixuta i conceptuosa.

Aquests problemes objectius, afegits als característics vaivens del nostre fràgil sistema cultural, van anar empenyent Fullaondo, durant els darrers anys, cap a la marginalitat amb tendència a l'oblit. Però no fa gaire ha aparegut un llibre que es proposa invertir aquesta situació. Es tracta d'*Escritos críticos*, un recull d'alguns textos de l'arquitecte bilbaí fet per María Teresa Muñoz i editat per Mairera Libros, amb el patrocini de la delegació de Biscaia del Col·legi Oficial d'Arquitectes Basconavarres. En realitat, el llibre recull només una part dels escrits de Fullaondo, els que va publicar a *Nueva Forma* sobre temes i figures de l'àmbit internacional. Per motius d'espai, es deixen per a més endavant els que versaven sobre l'arquitectura espanyola contemporània. El resultat és un llibre rotund, dens i brillant, fidel a l'esperit de Fullaondo però que, al seu torn, procura mantenir un cert distanciament crític respecte als judicis i les opinions vehements que manifesta.

Moreover, the magazine, faithful to its name, worked as a network of connections between artists from different disciplines and virtually brought together people who worked in numerous directions. However far that feeling of unitary action was not so much in reality as in the mind of Fullaondo himself, undoubtedly *Nueva Forma* helped to establish a series of links between different artistic episodes. Viewed in isolation these may appear insignificant but framed within a common strategy, they acquired a relative importance and established new evaluation criteria for critically judging the heterogeneous and diverse architectural proposals constantly cropping up in the pages of the main international publications.

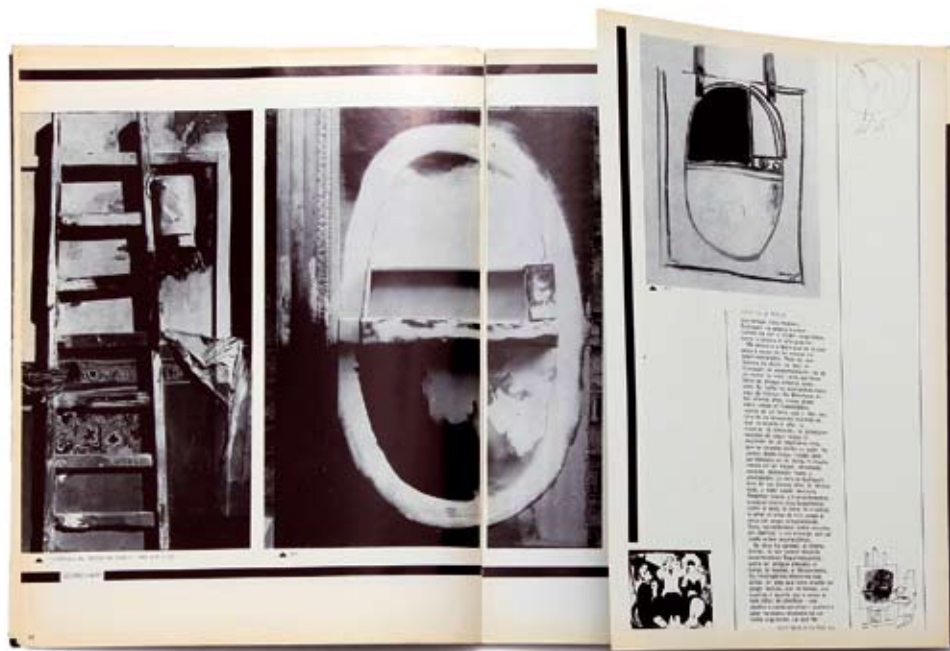
Nueva Forma, in its eagerness to be the local mouthpiece of the neo-vanguards that proliferated in the 1960s, presented itself with striking and extravagant graphics, full of overblown headings and ornamental lines that helped little in making the texts legible. Thus, in their original context, Fullaondo's own elaborate reflections were trapped in the graphic tangle that he himself had plotted, interposing between the text and its potential readers an added obstacle to the difficulty already posed by his dry and conceit-ridden writing.

These objective problems, coupled with the characteristic ups and downs of our fragile cultural system, gradually pushed Fullaondo, during later years, towards a more marginal situation with a tendency to be overlooked. However, a book has recently appeared that proposes to turn this situation around. The book is *Escritos críticos*, a compilation of some texts by the Bilbao architect, produced by María Teresa Muñoz and published by Mairera Libros, with the sponsorship of the Bizkaia branch of the Official Basque-Navarre Architects' Association. In fact, the book only contains part of Fullaondo's texts: those that he published in *Nueva Forma* on themes and figures from the international sphere, leaving for later, for reasons of space, those that revolve around contemporary Spanish architecture. The result is a categorical, dense and brilliant book, faithful to Fullaondo's spirit but that, in turn, aims to take up a certain critical distance with respect to his judgments and vehement opinions.

Por otra parte, la revista, coherente con su propio nombre, obró como una trama de conexiones entre artistas de diversas disciplinas y reunió virtualmente a gentes que trabajaban en múltiples direcciones. Por más que ese sentimiento de acción unitaria no estuviera tanto en la realidad como en la cabeza del propio Fullaondo, no cabe duda de que *Nueva Forma* contribuyó a establecer una serie de vínculos entre diversos episodios artísticos que vistos aisladamente podían parecer insignificantes, pero que, encuadrados en una estrategia común, adquirirían una relativa importancia y establecían nuevos criterios de valoración para juzgar críticamente las heterogéneas y variopintas propuestas arquitectónicas que se sucedían sin descanso en las páginas de las principales publicaciones internacionales.

Nueva Forma, en su afán por ser el portavoz local de las neovanguardias que proliferaron en los años sesenta del siglo XX, se presentaba con un grafismo llamativo y extravagante, repleto de rótulos hipertrofiados y de fileteados decorativos, que bien poco ayudaban a la lectura de los textos. Así, en su contexto original, las elaboradas reflexiones del propio Fullaondo quedaban atrapadas en la maraña gráfica que él mismo había urdido, interponiendo entre el texto y sus lectores potenciales un obstáculo añadido a la dificultad que, ya de por sí, poseía su seca y conceptuosa escritura.

Estos problemas objetivos, unidos a los característicos vaivens de nuestro frágil sistema cultural, fueron empujando a Fullaondo, durante los últimos años, hacia la marginalidad con tendencia al olvido. Pero recientemente ha aparecido un libro que se propone invertir esa situación. Se trata de *Escritos críticos*, una recopilación de algunos textos del arquitecto bilbaíno realizada por María Teresa Muñoz y editada por Mairera Libros, con el patrocinio de la delegación de Vizcaya del Colegio Oficial de Arquitectos Vasco-Navarro. En realidad, el libro recoge sólo una parte de los escritos de Fullaondo: los que publicó en *Nueva Forma* sobre temas y figuras del ámbito internacional, dejando para más adelante, por motivos de espacio, los que versaban sobre la arquitectura española contemporánea. El resultado es un libro rotundo, denso y brillante, fiel al espíritu de Fullaondo pero que, a su vez, procura

Una opció especialment intel·ligent ha estat, al meu parer, la d'enfocar aquesta tria de textos com un "antifacsimil" de *Nueva Forma*, eliminant l'experimentalisme gràfic que caracteritzava la revista per presentar els textos plenament despulats. L'atenció del lector es concentra aleshores en l'escriptura de Fullaondo, en la trama d'idees i informacions que la constitueixen, amb la qual cosa s'eviten possibles distraccions o evasions. Una altra opció bàsica ha estat la decisió de l'antòloga d'incorporar una nota introductòria prèvia a cadascun dels textos de l'autor, que els situa en el seu context específic i n'afavoreix la comprensió. Tot plegat són 14 articles, de llargària i to molt diversos, en què Fullaondo pretén afrontar els grans moviments culturals que han marcat l'art del segle XX (expressionisme, cubisme, constructivisme, neoplasticisme, etc.) i, al seu torn, fer una mena de registre dels corrents que es proposen com intents de formular noves aportacions a la situació.

El gran referent arquitectònic de Fullaondo sembla que era Frank Lloyd Wright, tot i que mai no va arribar a dedicar-li un estudi específic. La seva aproximació al mestre nord-americà és indirecta, a través de De Stijl, Mies van der Rohe i Georges Vantongerloo. Un altre dels seus punts d'interès és Max Bill i l'Escola d'Ulm, considerada com l'àmbit de refundació de la Bauhaus a la segona postguerra. El que interessa a Fullaondo és la recerca sobre la *forma* vista com l'element que vincula l'arquitectura, l'escultura, la pintura, el disseny, etc. Però aquesta *forma* no es concep com una escenografia estàtica, sinó com la força resultant d'una sèrie de vectors que encarnen les múltiples facetes que constitueixen la realitat contemporània: ciència, art, tècnica, pensament, imatge... Tot pot esdevenir pastura de la curiositat que desplega Fullaondo en el seu treball crític.

Tal vegada el punt àlgid de la seva elaboració és l'article "Agonia, Utopia, Renacimiento", publicat al número 28 de *Nueva Forma*, que va aparèixer en la simbòlica data de maig del 1968. La seva ambició declarada era esbossar un ampli fresc de la cultura del moment, sense eludir les convulsions, les contradiccions i les perspectives divergents que la caracteritzen. Fullaondo presta atenció a les estrelles fugaces d'aquells anys caòtics, mirant desesperadament de destriar el gra de la palla,

An especially intelligent option in my opinion was that of approaching this selection of texts like an "anti-facsimile" of *Nueva Forma*, eliminating the graphic experimentalism that characterised the magazine to present the texts in all their nudity. The reader's attention is thus concentrated on Fullaondo's writing, on the melange of ideas and information that form it, thus avoiding possible distractions or evasions. Another basic option was the decision of the anthologist to incorporate an introductory note prior to each of the author's texts, which situates them in a specific context and aids their comprehension. In total there are 14 articles of widely varying tone and length, in which Fullaondo aims to confront the great cultural movements that have marked the art of the 20th century (expressionism, cubism, constructivism, neoplasticism, etc.) and in turn, produce a kind of register of the trends that are proposed as attempts to formulate new contributions to the situation.

The great architectural reference point for Fullaondo seems to be Frank Lloyd Wright, although he never got to devote a specific study to him. His approach to the American maestro is indirect, through De Stijl, Mies van der Rohe and Georges Vantongerloo. Another of his points of interest is Max Bill and the Ulm School, considered as the refounding sphere of Bauhaus after the Second World War. What interests Fullaondo is research into the *Form* seen as an element that links architecture, sculpture, painting, design, etc. to each other. But this *Form* is not conceived as a static scenography but as the force resulting from a series of vectors that incarnate the multiple facets that constitute contemporary reality: science, art, technology, thought, image, etc. Everything can be the subject of the curiosity that Fullaondo deploys in his critical work.

Perhaps the high point of his writing is the article "Agonia, Utopia, Renacimiento", published in *Nueva Forma* no. 28, which appeared on the symbolic date of May 1968. His declared ambition was to sketch a broad frieze of the culture of the moment, without avoiding the upheavals, contradictions, and divergent perspectives that characterised it. Fullaondo pays attention to the shooting stars of those chaotic years, desperately trying to separate the wheat from the chaff,

tomar una cierta distancia crítica respecto a sus juicios y vehementes opiniones.

Una opció especialment intel·ligent ha sido, en mi opinión, la de enfocar esta selección de textos como un "antifacsimil" de *Nueva Forma*, eliminando el experimentalismo gráfico que caracterizaba a la revista para presentar los textos en su plena desnudez. La atención del lector se concentra entonces en la escritura de Fullaondo, en la trama de ideas e informaciones que la constituyen, evitando así posibles distracciones o evasions. Otra opción básica ha sido la decisión de la antóloga de incorporar una nota introductoria previa a cada uno de los textos del autor, que los sitúa en su contexto específico y favorece su comprensión. Son en total 14 artículos, de muy diverso tono y extensión, en los que Fullaondo pretende confrontarse con los grandes movimientos culturales que han marcado el arte del siglo XX (expresionismo, cubismo, constructivismo, neoplasticismo, etc.) y, a su vez, hacer una especie de registro de las corrientes que se proponen como intentos de formular nuevos aportes a la situación.

El gran referente arquitectónico de Fullaondo parece ser Frank Lloyd Wright, aunque nunca llegó a dedicarle un estudio específico. Su aproximación al maestro americano es indirecta, a través de *De Stijl*, Mies van der Rohe y Georges Vantongerloo. Otro de sus puntos de interés es Max Bill y la Escuela de Ulm, considerada como ámbito de refundación de la Bauhaus en la segunda posguerra. Lo que interesa a Fullaondo es la investigación sobre la *forma* vista como elemento que vincula entre sí arquitectura, escultura, pintura, diseño, etc. Pero esa *forma* no se concibe como una escenografía estática, sino como la fuerza resultante de una serie de vectores que encarnan las múltiples facetes que constituyen la realidad contemporánea: ciencia, arte, técnica, pensamiento, imagen... Todo puede ser pasto de la curiosidad que despliega Fullaondo en su trabajo crítico.

Tal vez el punto álgido de su elaboración sea el artículo "Agonia, Utopia, Renacimiento", publicado en el número 28 de *Nueva Forma*, que apareció en la simbólica fecha de mayo de 1968. Su declarada ambición era la de esbozar un amplio fresco de la cultura del momento, sin eludir las convulsiones, contradicciones y perspectivas divergentes

mogut abans que res per les seves intuïcions. Per aquestes pàgines desfilen les figures d'Utzon, Fuller, Soleri, Friedman, Wachsmann, Alexander, Tange, Kurokawa, Lubich-Nycz, Parent, Otto, Le Ricolais, Maldonado, etc., ahora que tracta de detectar-ne les connexions amb el que s'esdevé en l'àmbit espanyol. Un autèntic desplegament d'erudició.

Fullaondo és com un sismògraf de la seva època: enregistra qualsevol moviment encara que sigui lleu i l'analitza per veure com incideix en el conjunt i quines conseqüències podem derivar-ne. L'afany voraç d'informació que manifesta acaba produint un cert enfimament. Hom té la inquietant sensació que, per a Fullaondo, l'experimentalisme per ell mateix pot justificar-ho tot. Per això de vegades és impossible compartir els seus punts de vista i les valoracions que fa, més pendents del procediment que no pas del resultat. En tot cas, hem de rendir-nos davant la seva audàcia, la seva crua sinceritat, la recerca constant d'arguments que alimenten una insadollable set de polèmica. Tot plegat amb el mèrit afegit que es produeix dins un context intel·lectual depauperat i en un clima cultural més procliu al tumult que a la discussió. Contra aquest esmorteït teló de fons es retalla el gest enèrgic i furiós que caracteritza el treball crític i la personalitat de Fullaondo, que adquireix així la dimensió d'un furiós quixot brandant la seva esmolada espasa enmig de la boira. ♦

Carlos Martí Arís
Traduït per Jordi Palou

moved above all by his intuitions. Such figures as Utzon, Fuller, Soleri, Friedman, Wachsmann, Alexander, Tange, Kurokawa, Lubich-Nycz, Parent, Otto, Le Ricolais, Maldonado, etc., parade through the pages trying to detect their connections with what was happening in the Spanish sphere. A true display of erudition.

Fullaondo is like a seismographer of his time: he registers any movement, however slight it might be, and analyses it to see how it influences the whole and what consequences may result from its action. The voracious appetite for information that he displays ends up causing a certain degree of indigestion. One gets the uneasy feeling that for Fullaondo, the experimentalism in itself may justify everything. Therefore, on certain occasions, it is impossible to share his viewpoints and evaluations, more attentive to the procedure than to the result. In any case, one has to bow to his audacity, his raw sincerity, his constant search for arguments to feed an insatiable thirst for controversy. All this with the added merit of taking place within an impoverished intellectual context and a cultural climate more prone to turmoil than to discussion. Silhouetted against this gloomy backdrop is the energetic and furious gesture characterised by the critical work and personality of Fullaondo, who thus acquires the dimension of a raging Quixote brandishing his sharpened sword in the midst of the fog. ♦

Carlos Martí Arís
Translated by Debbie Smirthwaite

que la caracterizan. Fullaondo presta atención a las estrellas fugaces de esos años caóticos, tratando desesperadamente de separar el grano de la paja, movido ante todo por sus intuiciones. Desfilan por estas páginas las figuras de Utzon, Fuller, Soleri, Friedman, Wachsmann, Alexander, Tange, Kurokawa, Lubich-Nycz, Parent, Otto, Le Ricolais, Maldonado, etc., tratando de detectar sus conexiones con lo que ocurre en el ámbito español. Un verdadero despliegue de erudición.

Fullaondo es como un sismógrafo de su época: registra cualquier movimiento por leve que sea y lo analiza para ver cómo incide en el conjunto y qué consecuencias pueden derivarse de su acción. El voraz afán de información que manifiesta termina por producir un cierto empacho. Se tiene la inquietante sensación de que para Fullaondo el experimentalismo en sí mismo puede justificarlo todo. Por ello, en ciertas ocasiones, es imposible compartir sus puntos de vista y sus valoraciones, más atentas al procedimiento que al resultado. En cualquier caso, hay que rendirse ante su audacia, su descarnada sinceridad, su constante búsqueda de argumentos que alimenten una insaciable sed de polémica. Todo ello con el mérito añadido de producirse dentro de un contexto intelectual depauperado y en un clima cultural más proclive al tumulto que a la discusión. Contra este mortecino telón de fondo se recorta el gesto enérgico y furioso que caracteriza el trabajo crítico y la personalidad de Fullaondo, que adquiere así la dimensión de un quijote empujando su afilada espada en medio de la niebla. ♦

Carlos Martí Arís